

A történetírás – mint általában a tudományok – demokratikus tudomány, ahol nem a társadalmi-politikai pozíciók, hanem a teljesítmény az egyedüli értékmérő. Ennek ellenére a magyar történetírásnak is vannak/voltak olyan tekintélyei, akiknek véleményére minden történész figyelt és figyel. Ilyen egyéniség volt a 2007. november 15-én, élete 95. évében elhunyt Kosáry Domokos, az 1945 utáni magyar történetírás meghatározó, s az utóbbi évtizedekben talán legtekintélyesebb alakja.

Kosáry Domokos egy évvel a huszadik századi egyetemes és magyar történetet meghatározó első világháború előtt, 1913. július 31-én született a felső-magyarországi bányavárosok egyikében, Selmecbányán, klasszikus magyar polgári értelmiségi család sarjaként. Édesapja, Kosáry János hegedűművész volt, édesanyja, Réz Eleonóra, Kosáryné Réz Lola néven a két világháború közötti időszak népszerű írónöje. Anyai nagyapja, Réz Géza volt a selmecbányai bányászati és erdészeti főiskola utolsó rektora, aki az intézményt 1919-ben Sopronba költöztette, s ezáltal megmentette azt Magyarország számára. (A családnak „gyakorlata volt” az ilyen menekítésekben: a dédapa, Péch Antal 1849 telen a bányavárosok pénzverő gépeit menekítette át a cs. kir. csapatok elől Debrecenbe.)

A nagy világgégés alapvetően befolyásolta Kosáry Domokos sorsát is: miután édesapja nem volt hajlandó esküt tenni a csehszlovák államra, 1919-ben az egész család áttelepült Magyarországra. Kosáry itt végezte az iskoláit, a Trefort utcai gimnáziumban érettségizett, majd 1931–1936 között a Pázmány Péter Tudományegyetem latin–történelem szakán tanult, s egyben az Eötvös Kollégium hallgatója is volt. Ott abban a megtiszteltetésben részesült, hogy Szekfű Gyula már elsőévesen szemináriumi hallgatói közé fogadta. Szekfűn kívül olyan egyéniségek tanították és voltak rá nagy hatással, mint Gombocz Zoltán, Domanovszky Sándor és Szentpéteri Imre. Doktori értekezését Szekfű Gyulánál írta a Görgey-kérdés történetéről, s ez a műve máig is a magyar historiográfiai irodalom egyik csúcsteljesítménye. (Miután Kosáry akkor még nem volt nagykorú, a kötet megjelenésekor az Egyetemi Nyomda Könyvkiadó nem vele, hanem az édesapjával szerződött.)

Kosáry az egyetem elvégzése után, a németországi náci fordulatot aggodalommal szemlélő Szekfű tanácsára, Franciaországba és Nagy-Britanniába ment ösztöndíjjal; Párizsban Marc Blochot hallgatta, s komoly hatással volt rá az Annales-iskola történet-szemlélete, amely az eseménytörténet helyett a történelem valódi mozgatórugóira, a társadalom és a gazdaság jelenségeire fektette a fő hangsúlyt. Nagy-Britanniában a két világháború között Magyarországon föellenségként nyilvántartott Hugh Seton-Watson előadásait látogatta, majd 1941-ben, Teleki Pál miniszterelnök megbízásából, az Amerikai Egyesült Államokba utazott. Ott adott ki egy rövid, azóta több kiadást megért Magyarország-történetet, s közölte Teleki üzenetét az amerikai politikusokkal: Magyarország mindaddig nem lép be a németek oldalán az immáron két éve folyó háborúba, amíg ő, Teleki a miniszterelnök.

Kosáry hazatérése után a hazai politikusok előtt kifejtette, hogy a háborúban a Szovjetunió és az angolszász hatalmak úgy fogják összeroppantani a náci Németországot, mint egy diót; azonban mesterén, Szekfű Gyulán kívül senki nem hitt neki. 1941–1945

között az újonnan alakult Teleki Pál Tudományos Intézet Történettudományi Intézetének igazgatóhelyettese, 1945–1949 között igazgatója volt. Alapítója és szerkesztője volt az Intézet folyóiratának, a *Revue d'Histoire Comparée*-nak, amely a nyugati minták alapján az összehasonlító történelemszemlélet hazai meghonosítására tett kísérletet. Közben 1937-től 1949-ig az Eötvös Kollégium tanáraként tanított.

A második világháború végén részt vett az ellenállási mozgalomban, a német megszállás után ő rejtegette Szekfűt és feleségét. Az 1945-ös fordulatot komoly várakozással fogadta, a tartós szovjet megszállás azonban aggodalommal töltötte el. 1945–1949 között a Pázmány Péter Tudományegyetemen Szekfű Gyula újkori magyar történelmi tanszékén magántanárként oktatott, s Szekfű moszkvai követi kinevezése után tanszékvezetőként is felvetődött a neve. 1946-ban a békeelőkészítés során memorandumot írt Magyarország nemzetközi politikai helyzetéről, s szóba került, mint Magyarország lehetséges amerikai követe is. Azéppen jelent meg a – még a német megszállás előtt írott – kötete Kossuth reformkori pályájáról, s 1945–1948 között több középiskolai történelmi tankönyv szerzője is volt.

1947 után azonban egyre inkább elfogyott körülötte a levegő, s a Görgey-kérdésről írott könyve miatt rövidesen már egyike volt az új rendszer „főellenségeinek”; a Magyar Történelmi Társulat 1949. október 14-i felolvasó ülésén a később koncepciós perben kivégzett Súlyom László altábornagy bírálta őt, az ülést elnöklő Andics Erzsébet pedig – miután Kosáry válaszolni merészelt az őt ért bírálatra – arra figyelmeztette, hogy miután elmulasztotta az önkritikát, lássa annak következményeit. Amikor pedig Andics az ülés után „haragtól sziszegő hangon” megkérdezte tőle, hogy elégedett-e önmagával, Kosáry nemmel válaszolt, mondván, hogy „a bukás katonai okainak elemzése során az én súlyos hibáimról annyi szó esett, hogy most szinte úgy érzem: ha annak idején egy kicsit jobban igyekszem, talán megnyerjük a szabadságharcot.”

Andics fenyegetése nem maradt üres szó: Kosáryt 1949-ben minden állásából elbocsátották. Az év karácsonyán egy Renan-idézetet írt egy jegyzetfüzete élére: Ha azt akarjuk, hogy a jövőben igazunk legyen, akkor néha bele kell nyugodnunk abba, hogy egy ideig elavultnak tekintsenek.

Kosáry azonban nem adta fel, s szakmai tekintélye miatt teljesen az új hatalom sem merte őt háttérbe szorítani. A nehéz évek alatt látott hozzá az 1825 előtti magyar történelem forrásait és irodalmát feldolgozó többkötetes, annotált bibliográfia elkészítéséhez (Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába I-III. Budapest, 1951–1958), amely a honfoglalástól a reformkorig terjedő korszak kutatóinak mindmáig nélkülözhetetlen kézikönyve. Az 1952-es Kossuth-emlékév alkalmával őt kérték fel a Kossuth-emlékkönyvben Kossuth reformkori tevékenységének bemutatására, ám ezen kívül jobára csak népszerűsítő cikkeket publikálhatott. 1954-től – Nagy Imrének köszönhetően – az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtárában dolgozott, s az agrártörténeti tematika ettől kezdve komoly súlyt kapott életművében.

1953-tól Nagy Imre köréhez csatlakozott, s 1956-ban a Magyar Történelemszaki Bizottságának elnökévé választották. 1956. október végén Nagy Imre arra kérte, hogy legyen Magyarország ENSZ-képviselője, illetve arra, hogy gyűjtse össze a forradalom dokumentumait. Az anyaggyűjtést zárt letétként próbálta meg elhelyezni az egyik fővárosi könyvtárban, azonban 1957 őszén letartóztatták, majd 1958-ban négy év börtön-

re ítélték. Egy cellában raboskodott Déry Tiborral, s míg az a G. A. úr X-ben című regényét írta, Kosáry a „Széchenyi Döblingben” című monográfiáján dolgozott. (Kosáry Molnár Eriknek köszönhetően juthatott hozzá a szükséges szakirodalomhoz.) Maga a monográfia csak 1981-ben, a szintén a börtönben írt olvasónapló (A chilloni fogoly) pedig csak 1997-ben láthatott napvilágot. (Kosáry még börtönben volt, amikor 1958-ban megjelent a „Bevezetés...” harmadik kötete is – igaz, a szerző neve nélkül.)

1960-ban amnesziával szabadult. 1960–1968 között a Pest Megyei Levéltár munkatársaként dolgozott, majd a MTA Történettudományi Intézetének munkatársa, később tudományos tanácsadója lett. Munkásságában egyre nagyobb teret kapott a XVIII. század magyar és egyetemes történetének kutatása, de – az összehasonlító történetiszemlélet követelményeihez híven – több tanulmányt publikált Magyarország nemzetközi helyzete, illetve a magyar diplomáciatörténet tárgyköréből is. A Napóleon és Magyarország kapcsolatáról, illetve a Mohács előtti magyar külpolitikáról írott munkái önálló kötetként jelentek meg. Ekkor készült el a „Művelődés a XVIII. századi Magyarországon” című, nagy visszhangot – s komoly vitákat – kiváltó nagymonográfiája, amely egyben akadémiai doktori értekezése is volt. Nem a teljesítményt, hanem a kort minősíti, hogy Kosáry csak 1982-ben lett a Magyar Tudományos Akadémia levelező, s 1985-ben rendes tagja. Levelező tagként 1983-ban „Magyarország Európa újabb kori nemzetközi rendszerében” címmel, rendes tagként pedig 1986-ban „Az európai kis államok fejlődési típusai a XVII–XX. században” címmel tartotta meg székfoglaló előadását. Egyik szerkesztője és szerzője volt „A magyar sajtó története” című monográfia-sorozatnak, s az 1848–1849. sajtójáról írott nagy ívű áttekintése 1986-ban angol fordításban külön kötetben is megjelent. Engel Pál és Szakály Ferenc mellett ő volt az egyik szerzője e négykötetesre tervezett „Magyarok Európában” című könyvsorozatnak, amelyben a számára oly kedves, 1711–1867 közötti időszak történetét dolgozta fel.

1989-ben nyugdíjba ment, a rendszerváltás időszaka azonban újabb feladatok elé állította. Tagja lett a Történelmi Igazságtétel Bizottságnak, s mindent megtett, hogy az 1956-os forradalom és szabadságharc emléke megkapja azt a megbecsülést, ami megilleti. (Megjegyzendő, hogy már egy 1985-ben elhangzott és megjelent interjújában is érzékelte, hogy 1956-ot forradalomnak tartja.) 1990-ben pedig – nagy többséggel – a Magyar Tudományos Akadémia elnökévé választották. E tisztelet két cikluson át, 1996-ig töltötte be. Komoly szerepet játszott abban, hogy az Akadémia megőrizhette autonómiáját. Külön szorgalmazta, hogy egy személy csak két egymást követő ciklusban tölthesse be az elnöki tiszteletet. Külföldi akadémiai tagságait, a különböző nemzetközi tudományos társaságokban betöltött tisztségeit felsorolni nincs itt tér, ahogy legalább egy fél oldalt tenne ki, ha minden kitüntetését és díját feltüntetnénk. 1991-től a Teleki László Alapítvány Kuratóriumának, 1992-től a Magyar Külügyi Társaságnak az elnöke lett. 2000-ben választották meg a Magyar Történelmi Társulat elnökévé, 2007-ben pedig örökös díszelnökévé. A Társulatot ugyanúgy szívügyének tekintette, mint korábban az Akadémiát. A Társulat vitaestjein és különböző konferenciáin rendszeresen ő elnökölt, s a rá jellemző szellemi frissességgel foglalta össze azok tanulságait.

Közéleti elfoglaltságai mellett is tovább írt. Átdolgozta és az 1994-ig terjedő időszak feldolgozásával kibővítette első, a Görgey-kérdés történetét bemutató monográfiáját. A kötet azonban ennél jóval többet ad, hiszen nem csupán a különböző álláspontok szikár bemutatása, hanem sokszor érzelemtől átfűtött szabálytalan emlékirat is az 1936–1994

közötti időszakról. A szabadságharc 150. évfordulójára kitünő monográfiát írt „Magyarország és a nemzetközi politika 1848–1849-ben” címmel, amely 2003-ban angol fordításban is megjelent. Több, korábbi tanulmányait összegyűjtő kötete mellett külön kiemelendő a „Kossuth Lajos a reformkorban” című monográfiájának átdolgozott és bővített változata, amely Kossuth születésének 200. évfordulójára jelent meg. No és természetesen a „Bevezetés...” újabb, szintén átdolgozott és bővített változata, amelyen haláláig dolgozott, s amelyből eddig két kötet jelent meg, a harmadik pedig sajtó alatt van. Mestere, Szekfű Gyula nyomdokain haladva tervezte egy újabb, egykötetes Magyarország története megírását.

Amikor arról faggatták, hogy mikor írja meg az emlékiratait, mindig azt mondta, hogy majd akkor, ha megöregszik. Kosáry ugyanis szellemét tekintve mindvégig fiatal maradt. Nem tartozott azon „nagy öregek” közé, akik egy idő után már csak önmagukat vagy a saját kortársaikat olvassák: a történettudomány legújabb eredményei élete végéig érdekelték. A Görgey- és a Kossuth-kötet átdolgozásánál a szakmai legfrissebb eredményeit is figyelembe vette és bedolgozta, s más munkái újabb kiadásánál is mindig jelezte az első megjelenés óta eltelt időszakban közzétett újabb álláspontokat. Mindig szívesen találkozott és konzultált a fiatalabb nemzedékek képviselőivel, s figyelemmel kísérte szakmai fejlődésüket, lett légyen szó az Árpád-kor, a törökkor, a magyar polgárosodás, vagy az általa Zrínyi nyomán „a magyar romlás századának” nevezett huszadik század kutatóiról. Nem tartozott a mindenkivel tegeződő professzorok közé, de ha valakit letegezett, az illető ezt kitüntetésnek vehette.

Saját életútjának tapasztalatai révén is életveszélyesnek tartotta, ha a történész szakma a politika járszalagjára kerül. Természetesen volt politikai meggyőződése, de munkáiban mindig a tiszta szakmaiság érvényesült. 1945 után nem volt hajlandó fellépni egyik volt mestere, Hóman Bálint ellen, sőt, mentőtanúként vett részt a perében. Az Akadémia elnökeként nem volt hajlandó semmifajta, a közvélemény egy része által elvárt „boszorkányüldözésre” sem, mondván, hogy a tudomány belső értékrendje majd úgyszólván helyre teszi mindenki munkásságát. Elérte, hogy Hóman Bálint poszthumusz visszakapja akadémiai tagságát, ugyanakkor elutasította a zsidótörvények meghozatalát „szakmailag” alátámasztó Orsós Ferenc professzor rehabilitálását, mondván, hogy az tudományos tekintélyét tudományon kívüli, emberellenes célokra használta fel.

Kosáryt a történelem egésze érdekelte, úgy, ahogyan a reneszánsz vagy a felvilágosodás korának polihisztorai a tudomány egésze iránt érdeklődtek. Munkái főleg a tudomány-, művelődés-, sajtó-, diplomácia- és politikatörténet tárgykörében jelentek meg, azonban munkásságának vannak komoly hadtörténeti vonatkozásai is. Ilyen a két kiadást megért Görgey-kötet, az első kiadás „melléktermékeként” 1939-ben megjelentetett rövid Görgey-életrajz, a Perczel Mór feljegyzéseiről a Századokban megjelentetett műhelytanulmány, a kuruckori Pest megyét bemutató tanulmány, a Napóleon és Magyarország kapcsolatáról frott kismonográfia, de ilyenek a Mohács-vitában elhangzott megszólalásai is.

Kosáry indulatos ember volt, s igen hevesen vett részt a tudományos vitákban, lett légyen szó akár az 1860–1861. esztendő esélyeiről, Mohácsról, a XIX. század eleji magyar elit nézeteiről, a Görgey-kérdésről, vagy akár (ahogy ő nevezte) az „intellektuális alvilág” által a Széchenyi meggyilkolásáról terjesztett rémmesékről és a barguzini Petőfi-

svindliről. Ugyanakkor – a felvilágosodás korának kutatójaként annak eszkultuszától „megfertözve” is – hitt abban, hogy a történeti kérdések a szakma eszközeivel tisztázhatók és megoldhatók. Ahogy a Görgey-kérdés történetéről szóló munka záró fejezetében írta, ma már van lehetőségünk arra, „hogym szakmai szabályok és az európai racionalitás tiszteletben tartásával és nem az indulatok jegyében elemezzük a történelmi és más kérdéseket. Azt szeretnénk, ha ez szabná meg az egész történelmi múltunkhoz és jelenünkhöz való viszonyunkat.”

Úgy vélte, a történész feladata nem a nemzeti öntudat simogatása, hanem a múlt feltárása. Ha valaki merő hazafiságból eltagadja vagy szépíti a nemzeti múlt kellemetlen vagy szégyellnivaló eseményeit, az ahhoz a térképészhez hasonlítható, aki egy hajózási térképen nem tünteti fel a zátonyokat és az örvényeket. Viszolygott a nemzeti önsajnálattól, főként azért, mert bénító hatásúnak, s ezért életveszélyesnek tekintette azt. A történelemre nem lehet megsértődni – mondta gyakran. „A múltat vállalni – írta – emberséggel, felnőtt nemzetként, szorongató öncsonkítás nélkül, egészben, úgy, ahogy végbement, nem a gyengeség, hanem az erő jele, és egyben forrása is.”

Kosáry Domokos halála a magyar tudományosság pótolhatatlan vesztesége. Briliáns tudóst, kiváló embert veszítettünk személyében.

Hermann Róbert